पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिक र धार्मिक अवस्था

एवम्

पर्यटकीय सम्भावना : एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको इतिहास विषयको छैटौं पत्रको प्रयोजनका लागि इतिहास तथा संस्कृति विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तुतकर्ता

रामप्रसाद पौडेल

कक्षा रोल नं. ०४/०६५

परीक्षा रोलनम्बर- ४८००४७

त्रि.वि. दर्ता नम्बर - ४७४४२-८८

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरूप छैठौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्री रामप्रसाद पौडेलले **"पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिक र धार्मिक अवस्था एवम् पर्यटकीय सम्भावना : एक अध्ययन"** शीर्षकको यो शोध-पत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नुभएको हो । शोधकर्ताले परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६९/०३/३१

....

डा. महेशकुमार आचार्य

उप-प्राध्यापक

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तह छैठौं पत्रको पाठ्यक्रमअनुरूप श्री रामप्रसाद पौडेलले **"पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिक र धार्मिक अवस्था एवम् पर्यटकीय सम्भावना : एक अध्ययन"** शीर्षकमा तयार पार्नुभएको शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक ज्योति भट्टचन ....

२. बाह्य निरीक्षक सह-प्राध्यापक तारा बराल ....

३. शोध निर्देशक उप-प्राध्यापक डा. महेशकुमार आचार्य ....

मिति : २०६९/०५/०५

कृतज्ञता

नेपालको मध्यपहाडी क्षेत्रमा पर्ने पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको कास्की, स्याङ्जा र पर्वत जिल्लाको संगमस्थलमा पर्ने पञ्चासे क्षेत्र एक ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पर्यटकीय महत्त्व रहेको जैविक विविधताले भरिपूर्ण स्थल हो । यहाँको सम्पूर्ण पहाड घना जङ्गलले ढाकिएको अवस्थामा रहेको छ । यस क्षेत्र वरपर करिब एक लाख जनङ्ख्या बसोबास गर्दछन् । पौराणिक तथा महाभारत कालसम्मको इतिहासको चर्चा रहेको यस क्षेत्रमा १६ औं शताब्दीदेखिको बाइसे-चौबीसे राजाहरुका पालादेखि स्पष्ट अस्तित्वमा रहेको यस पवित्र तपोभूमिमा धेरै ऋषि एवं योगीहरुले सिद्धि प्राप्त गरेको विश्वास गरिन्छ ।

हरेक वर्ष बालाचतुर्दशीका दिनमा ठूलो मेला लाग्ने यस पञ्चासे क्षेत्रको दर्शन गरी सतविज छर्नाले पुण्यफल प्राप्त भई यस लोकमा सुख, शान्ति प्राप्त भई परलोकमा स्वर्गमा बास हुने विश्वास गरिन्छ । जन साधारणको धार्मिक आस्था, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि रहेको पञ्चासे क्षेत्र प्राकृतिक दृश्यावलोकनका हिसाबले ज्यादै आकर्षक गन्तव्यस्थलका रूपमा रहेको पाइन्छ। लाखौं मानिसहरूको खानेपानीको स्रोत, जैविक विविधताले भरिपूर्ण, विश्वप्रसिद्ध सिमसार क्षेत्रहरू रहेको हुनाले पनि धेरै मानिसहरूको चासो र सरोकारको विषयका रूपमा पञ्चासे क्षेत्र रहनु स्वभाविकै ठानिन्छ। पञ्चासे क्षेत्रको व्यापक खोज अनुसन्धान गरी यहाँको वास्तविक तथ्यका आधारमा ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र महत्त्व, धार्मिक आस्था एवं पर्यटकीय सम्भावना समेतको खोजी कार्य यस शोधमार्फत गरिएको छ। त्यसैले यस शोधको शीर्षक पनि “पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिक र धार्मिक अवस्था एवं पर्यटकीय सम्भावना एक अध्ययन” भनी निर्धारण गरिएको छ ।

सर्वप्रथम त मलाई प्रस्तुत शीर्षकमा शोध कार्य गर्न अवसर प्रदान गर्ने त्रि.वि., पृथ्वीनारायण क्याम्पस इतिहास तथा संस्कृति विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा अत्यन्तै व्यस्तताका बाबजुद पनि मलाई अत्यन्त निकट रूपमा लिई थुप्रै नीति निर्देशन सुझाव र प्रेरणा दिँदै अधुरो र कमजोर लेखन अभ्यासलाई परिस्कृत र परिमार्जनोन्मुख गराउने आदरणीय गुरु तथा शोधनिर्देशक उपप्राध्यापक डा. महेशकुमार आचार्यज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। यसै गरी शोध कार्य सम्पन्न गर्नका लागि हरबखत प्रेरणा र उत्साह थपिदिनुहुने आदरणीय गुरुहरू डा. दिलबहादुर क्षत्री, ज्योति भट्टचन, चन्द्रकान्त पौडेल लगायतका गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु। मेरो यस शोधकार्यमा आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइदिनु भएर सहयोग

गरिदिनुहुने पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका पदाधिकारीहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यस शोधकार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिका, रिपोर्टहरू उपलब्ध गराई पञ्चासेका बारेमा महत्त्वपूर्ण जानकारी दिनुहुने माछापुच्छ्रे विकास संघका अध्यक्ष दिलबहादुर भट्टराई लगायत सम्पूर्ण पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरू, नेपाल पञ्चधाम पञ्चासेका अध्यक्ष दैवज्ञ ज्योतिर्विद नीरविक्रम पौडेल, पञ्चासे क्षेत्र विकास उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष गोपल गुरुङलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मलाई स्नातकोत्तर अध्ययनमा जागरुक बनाउनुहुने पुज्य दाजुभाउजू रुद्रप्रसाद पौडेल र शान्ति पौडेल, पोखरा बसाइँलाई सहज बनाई विशेष सहयोग पुऱ्याउने भाइ केशव पौडेल र बुहारी नारायणी पौडेललाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। मेरो उच्च अध्ययनमा पर्ने बाधा व्यवधानलाई हटाउँदै आर्थिक र घरायसी झमेलालाई सन्तुलित राखी सदा सहयोग पुऱ्याउँदै आएकी प्रिय जीवनसाथी श्रीमती मधु पौडेल एवं छोरीहरू सदीक्षा र प्रतीक्षा पौडेलप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

स्थलगत अध्ययनका क्रममा फोटो खिच्ने, मन्दिर, ताल तथा भाग्नावशेष लगायतका महत्त्वपूर्ण स्थलहरूको नापजाँच गर्ने कार्यमा साथ दिने भतिजाद्वय सन्तोष पौडेल र अनिल पौडेललाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको भाषिक त्रुटि सच्चाई महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने सहकर्मी शिक्षक अर्जुन पौडेल लगायत बहादुरे उच्च माविमा कार्यरत सम्पूर्ण शिक्षक तथा कर्मचारी साथीहरूप्रति साधुवाद टक्र्याउन चाहन्छु। शोधपत्रलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ बडो मिहिनेतपूर्वक छिटो छरितो टङ्कण गरी सहयोग गर्ने अमृत कम्प्युटर सर्भिस न्यूरोड पोखरा परिवारलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनार्थ त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस इतिहास तथा संस्कृति विभाग पोखरासमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६९।०३।३१

रामप्रसाद पौडेल
इतिहास तथा संस्कृति विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

विषय सूची

सिफारिस पत्र ष

स्वीकृति पत्र षष

कृतज्ञता षख

परिच्छेद एक : परिचय १-११

१.१ शोध परिचय १

१.२. समस्याको कथन २

१.३. अध्ययनको उद्देश्य ३

१.४. पूर्व कार्यको समीक्षा ३

१.५. शोध-विधि ५

१.५.१. शोधको ढाँचा ५

१.५.२. तथ्य संकलन विधि ६

१.५.२.१. प्राथमिक स्रोत ६

१.५.२.२ द्वितीय स्रोत ७

१.५.३ शोध क्षेत्रको समग्रता र नमुना छनौट विधि : ७

१.५.४. तथ्यहरूको तालिकीकरण, विश्लेषण र प्रतिवेदन लेखन ८

१.६. अध्ययनको क्षेत्र ८

१.७. अध्ययनको सीमा ९

१.८. अध्ययनको औचित्य र महत्त्व १०

१.९ अध्ययनको संगठन ११

परिच्छेद दुई : पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिक र धार्मिक अवस्था १२-४४

२.१. पञ्चासेको परिचय १२

२.१.१. भौगोलिक अवस्थिति १२

२.१.२. पञ्चासेको नामकरण १५

२.१.३. पञ्चासेको खोजी, संरक्षण एवं विकास १७

२.१.४ धार्मिक स्थलका रूपमा पञ्चासे १९

२.१.५ ऐतिहासिक स्थलका रूपमा पञ्चासे २२

	२.१.६. पर्यटकीय स्थलका रूपमा पञ्चासे	२४
२.२.	पञ्चासे क्षेत्रको ऐतिहासिकता	२६
	२.२.१. धर्मग्रन्थ अनुसार	२७
	२.२.२. जनविश्वास अनुसार	२८
	२.२.३. चौबीसे राज्य कालमा पञ्चासे	२८
	२.२.४. पुरातात्विक अवशेषका आधारमा	२९
२.३.	पञ्चासे क्षेत्रको धार्मिक र सांस्कृतिक अवस्था	३०
	२.३.१. पञ्चासेसँग जोडिएका धार्मिक विश्वासहरू	३०
	२.३.२. धार्मिक मठमन्दिर तथा स्मारकहरू	३२
	२.३.४. तपस्वीहरू र तपस्या	३९
	२.३.५. जात्रा एवं पर्वहरू	४२
परिच्छेद तीन : पर्यटकीय स्थलका रूपमा पञ्चासे क्षेत्र		**४५-५७**
३.१.	पञ्चासे क्षेत्रको पर्यटकीय परिचय	४५
३.२.	दृश्यावलोकन	४७
३.३.	जैविक विविधता	५०
३.४.	सांस्कृतिक विशिष्टता	५३
३.५.	हालको पर्यटकीय अवस्था	५४
परिच्छेद चार : सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू		**५८-६४**
४.१.	सारांश	५८
४.२.	निष्कर्ष	६०
४.३.	सुझाव	६२
सन्दर्भसामग्री		६५
परिशिष्ट-१ : अन्तर्वार्ता तथा महत्वपूर्ण जानकारी दिनुहुने महानुभावहरू		६७
परिशिष्ट-२ : अन्तर्वार्ताका क्रममा सोधिएका खुल्ला प्रश्नहरू		६८
परिशिष्ट-३ : अध्ययन क्षेत्र र पदयात्रा मार्गको नक्सा		७०
परिशिष्ट-४ : अध्ययन क्षेत्रका महत्त्वपूर्ण तथा सान्दर्भिक तस्विरहरू		७१